

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת נצבים וילך, תשס"ז
מספר 720

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

בחירה וייעוד*

התורה ייעדה לזרע אברהם, עוד בטרם היותו לעם, שתי גלויות. על הראשונה נודע לאברהם בעת כריתת ברית בין הבתרים: "ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה" (בר' טו: יג). אין התורה אומרת דבר על מטרתה של גלות זו, מלבד ההבטחה בסמוך: "לזרעך נתתי את הארץ הזאת".

גם המסר שבסוף ספר דברים, אודות הגלות השנייה, הוא מופלא. משה רבנו ניצב בפני בני ישראל, שעדיין לא עברו את הירדן מערבה, וקורא בפניהם את קורות עתידם כדרך שאנו בימינו קוראים את קורות עברם (כט: יט-כח; לא: כט):

ואמר הדור האחרון, בניכם אשר יקומו מאחריכם והנכרי אשר יבא מארץ רחוקה וראו את מכות הארץ ההוא ואת תחלואיה... ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת... ואמרו על אשר עזבו את ברית ה'... ויחר אף ה' בארץ ההיא... ויִתְּשֶׁם ה' מעל אדמתם באף ובקָהּ ובקצף גדול וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה.

בעיות תיאולוגיות ופילוסופיות רבות מתעוררות בעקבות האמור בפסוקים אלה. ולענייננו, די באזכור התשובה המקובלת: הבחירה החופשית אמנם נתונה לנו. עם זאת כל התרחשות בעולם היא ברשות הא-ל ובחפצו ואכמ"ל.¹

להלן ננסה להראות שבאופן הצעת הגלויות ע"י התורה יש גם הסבר לתכליתן, אלא שקיימת מחלוקת עקרונית בין הרמב"ן לרמב"ם בהבנת דברי התורה בנידון. כפי שיתברר להלן תכליתן של הגלויות הוא לגבש את עם ישראל כציבור השואף לכונן בארץ חברה אידיאלית שתהיה מבוססת על חוקי התורה "ויעשו אחר כך מה שראוי".² חברה מדינית זו אמורה לעורר את התפעמותו של המין האנושי ולשמש לו כדגם לחיקוי, כמבואר בפסוקים הבאים (דב' ד: ה-ח):

ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' א-להי לעשות כן בקרב הארץ... ושמרתם ועשיתם כי היא חֲכֻמַתְכֶם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה. כי מי גוי גדול אשר לו א-להים קרבים אליו כה' א-להינו בכל קראנו אליו. ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת אשר אנוכי נתן לפניכם היום.

חז"ל מצאו לנכון לציין את מעמדו המרכזי של אתגר זה, באתוס של העם היהודי, כבר בפסקה הראשונה של תפילות העמידה בימים הנוראים: "ובכן תן פחדך ה' על כל מעשיך... וישתחוו לפניך כל הברואים ויעשו כולם אגודה אחת לעשות רצונך בלבב שלם".

הראי"ה קוק נתן לכך ביטוי בדבריו הבאים: "בראשית מטעו של העם הזה... נתגלתה השאיפה להקים צבור אנושי גדול אשר ישמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט... ולהצליח בזה את כל האדם כולו".³

* מוקדש לפרופ' יוחנן סילמן, בהערכה וידידות.

¹ עיינו רמב"ם, הלכות תשובה, ה, ד; ושם, שם, ה.

² ראו רמב"ם, מורה נבוכים, ג נב.

³ אורות קד.

עדות לצפייה להתגשמותו של האתגר הנזכר נמצא בפרק הנחמה הנשגב, המתאר את טיבה של הגאולה המובטחת לאחר 'הברכה והקללה', דהיינו לאחר תום תקופת הגלות הנגזרת (דב' ל: א-ו): והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה, הברכה והקללה אשר נתתי לפניך והשבת אל לבבך... ושבת עד ה' א-להיך ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצוך היום וביניך ככל לבבך ובכל נפשך. ושב ה' א-להיך את שבותך... אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך... והביאך ה' א-להיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך... ומל ה' א-להיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה'.

אפשר לפרש שפסוקים אלה באים להורות, שהתורה מצפה שתקופת הגלות תביא את עם ישראל לתשובה בעלת עוצמה בלתי רגילה; תשובה שתהיה לה השפעה גם על הדורות הבאים.

נשאל את עצמנו: האם יש בטבע אנוש לחולל, בכוחות עצמו, מהפך פסיכולוגי שיהא בידו לעצב גם את האופי של בני הדור הבא אחריו? אם נשיב בשלילה, כי אז נתקשה להסביר את תופעת הגאולה של שיבת ציון בימי הבית השני. ואם נשיב בחיוב, נתקשה להסביר את העובדה שגם הבית השני חרב בשל חטאיהם של ישראל.

שניים מגדולי ישראל התמודדו עם שאלה קשה זו:

ר' משה בן נחמן (המאה ה-13) השיב עליה בשלילה מוחלטת. לדעתו אין בכוח האדם לחולל, בכוחות עצמו, שינוי רדיקאלי כזה. רק התערבות אלוקית ניסית עשויה לחולל את היפוך הלב הקיצוני, המהווה תנאי למימוש הגאולה המובטחת. על הפסוק "ומל ה' את לבבך" הוא כותב:

ונראה מן הכתובים ענין זה שאומר, כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע, וכל זמן התורה כן... אבל לימות המשיח, תהיה הבחירה בטוב להם טבע, לא יתאוה להם הלב למה שאינו ראוי ולא יחפוץ בו כלל. והיא המילה הנזכרת כאן... וישב האדם בזמן שהוא לאשר היה קודם חטאו של אדם הראשון, שהיה עושה בטבעו מה שראוי לעשות ולא היה לו ברצונו דבר והפכו... וזהו מה שאמר הכתוב בירמיה (לא: ל-לב) 'אחרי הימים ההם... נתתי את תורתם בקרבם ועל לבם אכתבה', וזהו בטול יצר הרע ועשות הלב בטבעו מעשהו הראוי... וכידוע כי יצר לב האדם רע מנעוריו וצריכים ללמד אותם, אלא שיתבטל יצרם בזמן שהוא לגמרי. וכן נאמר ביחזקאל (לו: כו-כז) 'ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם וגו' 'ועשיתי את אשר בחקי תלכו', והלב החדש ירמוז לטבעו, והרוח לחפץ ולרצון. וזהו שאמרו רבותינו (שבת קנא ע"ב) 'והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ' (קה' יב: א), אלו ימות המשיח, שאין בהם לא זכות ולא חובה. כי בימי המשיח לא יהיה באדם חפץ אבל יעשה בטבעו המעשה הראוי, ולפיכך אין בהם לא זכות ולא חובה, כי הזכות והחובה תלויים בחפץ.

הרמב"ן אינו מותיר את גאולת ישראל בידי כוח הבחירה של האדם, והוא מוציא על כן מכלל הגאולה המובטחת בתורה את כל תקופת ימי הבית השני. כי בימי הבית שני לא השתנה טבע האדם, לא בטל יצר הרע, וכיו"ב. וגם אין לומר, שבית שני היה בבחינת ראשית של גאולה ההולכת ומתפתחת לקראת שלמות, שכן סופו היה להיחרב. וכך מסתבר גם מפירושו לשירת 'האזינו' (לב: מ): ואמרה השירה כי בסוף ישיב נקם לצריו ולמשנאיו ישלם... וזה דבר ברור כי על הגאולה העתידה יבטיח, כי בבנין בית שני לא הרנינו גוים עמו, רק לעגו עליהם (נחמ' ג: לד) מה היהודים האמללים עושים, והיו גדוליהם עבדים בהיכל מלך בבל וכולם משועבדים לו, ובימים ההם לא השיב נקם לצריו ולא כפר אדמתו עמו.

גם תלמיד הרמב"ן, רבי שלמה בן אדרת (המאה ה-13), קובע בפירושו לפרשה זו שהיא מכוונת לגאולה העתידה ואינה מוסבת על תקופת הבית השני:

וכן יראה מפשטי מקראות שבאותה פרשה... שלא נאמרה על גלות ראשון גלות בבל, אלא על גלותו זה. שכן כתוב באותה פרשה... 'ושב וקבצך מכל העמים, אשר הפיצך, ה' א-להיך שמה'... וזה לא היה בגלות בבל כי לא שבו עשרת השבטים. ועוד כתב שם... 'ומל ה' א-להיך את לבבך ואת לבב זרעך, לאהבה את ה' א-להיך ככל לבבך ובכל נפשך. הנה שהבטיחנו שהיא [שהוא] ישיבנו בתשובה גמורה, ושלא נשוב לכסלה. וכל זה לא היה בשוכנו מגלות בבל. אלא על כרחינו כל זה רמז לגלותינו זה, והוא שכתב ע"י נביאו מבטיח על הטובה הזאת: 'והסירותי את לב האבן מבשרכם, ונתתי לכם לב בשר'. הנה הפרשה הזאת מכרחת, שכל זה עתיד. כי ישוב ה' לשוב עלינו, לטוב, כאשר שש על אבותינו.⁴

עמדה זו, באשר לתכלית הגאולה ודרך יישומה, חולקת על כמה מעיקרי היסוד של הרמב"ם: (א) לדעת הרמב"ם לעולם אין הבורא משנה טבעו של אדם.⁵

⁴ שו"ת הרשב"א, ד, קפז; ראה ר' יוסף אבן שם טוב (המאה ה-15) דרשות על התורה, פרשת ניצבים, עמ' כח, (מ.צ. ירושלים תשל"ד) המציין חמישה אפיונים לגאולה המובטחת שנעדר מקומם בבית השני: (א) הגאולה לא בידי אדם. (ב) הגאולה לכלל ישראל לא כמו בימי כורש (ג) הגאולה תהיה כמעלה יתירה על זו שהייתה בימי שלמה. (ד) שלא ישובו ישראל לחטוא. (ה) שיכרתו אויבינו.

⁵ מורה נבוכים ג, לב.

ב) בהלכות מלכים, בפרק הדין בימות המשיח הרמב"ם כותב: "ועיקר הדברים ככה הן, שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים ואין מסיפין עליהן ולא גורעין מהן".⁶ יש לקביעה אפודיקטית זו נגיעה ישירה למשתמע בעקיפין מעמדתו של רמב"ן כפי שהובאה לעיל לאמור: "כי מזמן הבריאה היתה רשות ביד האדם לעשות כרצונו צדיק או רשע, וכל זמן התורה כן! .. אבל לימות המשיח... לא יתאוו להם הלב למה שאינו ראוי".

ג) כלל נקוט בידי הרמב"ם שעולם כמנהגו נוהג,⁷ וכי גם בימות המשיח אין לצפות לשינויים בסדרי הטבע ובמערכת ההשגחה האלוקית. לדעתו עתידים ימות המשיח להתאפיין בעיקר בהיווצרותה של סביבה תרבותית וכלכלית, אשר תקל על האדם לממש את תכליתו האחרונה ולהכשיר עצמו לחיי העולם הבא.⁸ העולה מדבריו: בימות המשיח, כמו בעולם הזה,⁹ אפשר שאירועים מצופים יתממשו, ואפשר שיתממשו שלב אחר שלב, ואפשר גם שלא יתממשו. ראיה לכך מוצא הרמב"ם בדברי רבי עקיבא, שאמר על בר כוזבא שהוא המלך המשיח: "ודמה הוא וכל חכמי דורו שהוא המלך המשיח עד שנהרג בעוונות, כיון שנהרג נודע להם שאינו משיח".¹⁰

עמדה זו שונה, מעיקרה, מהשקפתו של רמב"ן, הסבור שייחודם של ימות המשיח מתבטא דווקא בכך, שאין מנהג העולם נוהג בהם.

פרופ' מיכאל צבי נהוראי

המחלקה לפילוסופיה יהודית

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע

⁶ רמב"ם, הלכות מלכים יא, סוף הלכה ג.

⁷ מסכת עבודה זרה, נד ע"ב.

⁸ רמב"ם, הקדמה לפרק חלק, הקדמות לפירוש המשנה, מהד' רבינוביץ, ירושלים תשכ"ב, עמ"ק ל; הלכות מלכים יב, ג.

⁹ רמב"ם הלכות תשובה, ט ב.

¹⁰ הלכות מלכים יא ב.